

ELİF ŞAFAK'IN İSKENDER ROMANINDA BİR İZLEK OLARAK DOĞU-BATI DİYALEKTİĞİ

Emine AYAN
Çukurova Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
eayan333@gmail.com

ÖZET

Postmodern Türk edebiyatının önemli yazarlarından biri olan Elif Şafak Doğu ile Batı dünyasına ilgi duyan ve bu iki medeniyeti yakından tanıyan bir yazardır. Yetişme koşulları gereği çocukluğundan itibaren yurtdışına gidip gelen ve bir dönem karşılaştırmalı edebiyat bölümünde de çalışan Şafak'ın bu ilgisinin romanlarına da sirayet ettiği ve yazarın anlatılarında sık sık bir izlek olarak Doğu ile Batı'ya yer verdiği görülür. Bu bildiride Elif Şafak'ın 2011 yılında yayımlanan *İskender* adlı romanı Doğu-Batı diyalektiği bağlamında bir okumaya tabi tutulacak, bu iki kültürel dokunun kurmaca bir zeminde birbiriyle olan etkileşimi irdelenecek ve bu etkileşimden hareketle her iki kültürün birbirine bakışı ve birbirini tanımlayış biçimi saptanacaktır. Bu bağlamda bildiride kültürler arasındaki etkileşimin doğurabileceği kimi söylemlerin izi sürülerek Doğu ile Batı dünyası arasındaki diyalektiğin mahiyeti açığa çıkarılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Elif Şafak, İskender, Doğu, Batı, kültür.

**EAST-WEST DIALECTIC AS A THEME IN THE NOVEL CALLED
ISKENDER OF ELIF SAFAK**

ABSTRACT

Elif Safak who is one of the most major author in postmodern Turkish literature is an author interesting in the world of East and West and recognizing this both civilizations closely. It has been seen that this interest of Safak who is shuttling between Turkey and abroad since childhood in accordance with growing conditions and studying on comparative literature department for a while has an impact on her novels and given place to East and West as a theme in her narratives by author continually. In this paper the novel called *Iskender* published in 2011 of Elif Safak will be subjected to a reading in the context of East and West dialectic, it will be examined the interaction of that two cultural textures with each other in a fictional ground and with reference to this interaction it will be determined the view of both cultures to each other and the form of characterising one another in the novel. In this context in the study it will be tried to uncover the character of the dialectic between East and West with tracing some discourses which may be emerged in cross-cultural interaction.

Keywords: Elif Safak, *Iskender*, East, West, culture.

GİRİŞ

Elif Şafak'ın 2011 yılında yayımlanan dokuzuncu romanı *İskender* Türkiye'den İngiltere'ye göç eden bir Türk ailesinin çözümlüşünü işleyen bir anlatıdır. Postmodern romanın özelliklerini taşıyan anlatıda üstkurmaca, işlediği cinayetle tüm ailenin kaderini tayin eden İskender'in hikâyesini anlatan Esmâ'nın anlatıcı olduğu bir zeminde şekillenir. Akronolojik bir zaman kurgusunun dikkat çektiği anlatı içerdiği farklı bakış açıları ile polifonik bir yapı arz eder. Kendisiyle yapılan bir röportajda

ansızın aklına düşen “Benim annem iki kez öldü” cümlesinin peşi sıra romanı yazmaya başladığını dile getiren ve adım adım anlatıda yer alan karakterleri kurgulama sürecini deşifre eden Şafak’ın (Aygündüz 2011: 5) bu romanı, anlaşılana o ki önceki romanlarından farklı olarak kendi kendini masa başında biçimlendiren bir anlatı olmaktan ziyade önceden ölçülüp biçilen kurgusuyla dikkat çeker.

Bir soy ağacı ve anlatının şekillendiği üstkurmacaya işaret eden bir bölüm ile başlayan *İskender*, “Varış”, “Köprüleri Atmak”, “Bir Erkek Bir Kadın”, “O Senin Kardeşin” ve “Yüreğindeki Boşluk” adlı beş ana bölümden oluşur ve anlatı kişilerinin isimleri ile oluşan her bir alt bölümde kronolojik bir zaman gözetilmeksizin aile bireylerinin yaşamını şekillendiren öyküleri anlatılır. Soy ağacına göre Cemile, Pembe ve diğer altı kız kardeş Naze ve Berzo’nun; Adem, Tarık, Meral ve Halil, Ayşe ile soyağacında ismi verilmeyen Baba’nın (Ayık Olan/Sarhoş Olan) çocuklarıdır. Pembe ve Âdem’in evliliğinden İskender, Esmâ ve Yunus; Esmâ ve Nadir’in evliliğinden ise Leyla ve Cemile doğmuştur. Romanda Elias ile Pembe’nin, Roksana ile Âdem’in, Kate ile İskender’in arasında bir ilişki olmuştur ve İskender’in Tom adlı bir oğlu vardır. Tobiko ise Yunus’un platonik bir aşkla bağlandığı isimdir. Romanda soy ağacından sonra yer verilen 3 Ekim 1992 tarihli “Başlarken” adlı kısım Esmâ’nın ne öldürmeyi ne de affetmeyi başardığı İskender’i (Şafak, 2014, s. 10) on dört yılın ardından hapisane çıkışında karşılaşması ve onu eve götürmesi ile şekillenir. Aynı zamanda bu kısım anlatının sonuna da işaret ettiğinden *İskender* sondan başa doğru ilerleyen kurgusu ile dikkat çeken bir anlatıdır.

Romanda “Varış” başlıklı ilk bölümde bir yandan anlatı kişileri okura tanıtılırken öte yandan Toprak ailesinin İngiltere’deki yaşam biçimlerine yer verilir. “Köprüleri Atmak” adlı ikinci bölümde kocası Âdem’in kumar bağımlılığı yüzünden çalışmaya başlayan Pembe’nin karşılaştığı sıkıntılar odak noktasıdır. Bu bölümde anlatıya Pembe’nin iş çıkışında uğradığı bir pastanede karşılaştığı Elias dâhil olur. “Bir Erkek Bir Kadın” başlığını taşıyan üçüncü bölümde Pembe ve Elias’ın İngiltere’de çeşitli yerlerde buluşmaya, Âdem’in ise ailesini terk ederek Roksana ile birlikte yaşamaya başladığı görülür. Romanda “O Senin Kardeşin” adlı dördüncü bölümde Tarık sinemada yengesi Pembe’yi görür ve bunu İskender’e söyler. Romanın “Yüreğindeki Boşluk” adlı son bölümünde okur, Toprak ailesinin çözülüşü ile karşı karşıya bırakılır. Terk edildiği Roksana’nın peşi sıra Abu Dabi’ye giden Âdem orada da kumar batağına saplanır ve intihar eder. İskender ise –annesini yerine o sırada Londra’da onları ziyarete gelen teyzesi Cemile’yi bıçakladığından habersiz- işlediği töre cinayeti yüzünden hapse atılır.

Elif Şafak’ın Londra’da iken *Honour* adı ile İngilizce olarak kaleme aldığı ve Omca A. Korugan tarafından Türkçeye çevrilen romanı *İskender* yazarın diğer romanları ile benzer olarak yoğun bir çalışmanın ürünüdür. Kendisiyle yapılan bir

söyleşide Şafak, romanı yazarken çocuklarıyla ilgilenmek dışında onu romandan kopartan her şeyden uzak durduğunu ve had safhada bir bencillik içinde olduğunu belirtir (Aygündüz 2011: 5). İskender’de “anne-oğul, bacı-kardeş, baba-oğul, gurbet-memleket, hasret-aidiyet ilişkisine, . . . göçmenlik hali”ne (Çamözü 2012) baktığını dile getiren Şafak’ın İngiltere’de gezdiği göçmen mahallelerinde tanıştığı insanlar romanın şekillenmesinde yazara bir ilham kaynağı olmuştur (Akgün 2012).

Elif Şafak’ın İskender Romanında Bir İzlek Olarak Doğu-Batı Diyalektiği

Doğu ile Batı dünyasının bir izlek olarak seçildiği ve bu iki dünya arasındaki ilişkinin kurmaca bir atmosferde Türkiye’den İngiltere’ye göç eden bir aile ile bu ailenin İngiltere’de karşı karşı geldiği Batılı figürler aracılığıyla inşa edildiği *İskender*’de bu inşadan Doğu ile Batı dünyasının birbirini tanımlamasını olanaklı kılan bir diyalektik doğar. Doğu ile Batı’nın iki karşıt kültürel yapı olarak yekdiğerinin karşısında konumlandırıldığı anlatıda bu iki yapının kurdukları etkileşim ile birbirlerine dair nasıl bir “Doğu” ya da “Batı” modeli ürettiği sergilenir. Bu bağlamda *İskender* romanı üzerine yapılan içerik analizinde Batı’nın ötekileştirici ve tektipleştirici bir tutumla Doğu’yu karşıt bir imge olarak karşısında konumlandığı ve kendi sınırları içerisinde Doğu’nun sergilediği bilgiyi kullanarak eril zihniyetli bir Doğu modeli üzerinden Doğu’ya dair bir Batı söylemi ürettiği; Doğu’nun ise Batı erkince konumlandırılan ötekileştirilmiş pasif bir nesne konumunda kalarak bünyesinde taşıdığı zaaf dolayısıyla Batı’nın çizdiği sınırlara riayet ettiği saptanmıştır.

İskender romanında Batı’nın Doğu’yu tanımlayış biçiminde Doğu’nun Batı karşısında karşıt bir imgeye dönüştürüldüğü ötekileştirme önemli bir rol oynar. Bu suretle Batı’nın Doğu’yu dışsallaştırdığı ve ürettiği Doğu modeliyle kendi söylem biçimini ön plana çıkarttığı görülür. Bu bağlamda romanda Yunus’un takıldığı işgalci evinde grubun lideri olan Kaptan’ın ona İngiliz argosunda Müslüman birine hitap etmek için kullanılan bir terim olan ve kendi başına aşağılayıcı bir nitelik taşıdığı söylenemezse de o niyetle kullanılan bir kelime niteliği taşıyan “muzzie” diye hitap etmesi (Şafak 2014: 35) ve Kate’in, annesinin kendisini Müslüman bir göçmen ailenin oğlu olan İskender’le görmesinden hoşlanmayacağını düşünerek çekimser davranması (Şafak 2014: 146) Batı’nın Doğu’yu “müslümanlığı” dolayısıyla dışsallaştırdığı örneklerdendir. Romanda Pembe’nin gittiği pastanede maruz kaldığı tutum ise ötekileştirmenin düşmanlık boyutunu gözler önüne serer. Sıra Pembe’de olmasına rağmen pastacı çırağının ona karşı hoşnutsuz ve soğuk bakışları, kaba tavırları dikkat çeker (Şafak 2014: 148-149). Pastacı çırağı her ne kadar ırkçı olmadığını, yalnızca ülkesi için en iyi olanı istediğini iddia etse de oraya gelen göçmenleri dillerini bile konuşmaktan aciz “cahiller” olarak nitelendirir (Şafak 2014: 200).

Romanda Doğu ile Batı arasındaki diyalektik ilişkide Batı'nın Doğu'ya yönelik tektipleştirici tavrı da etkilidir. Bu bağlamda romandan verilebilecek en belirgin örnek Kaptan'ın Yunus vesilesiyle genel olarak Türkleri "mülksüzler" sıfatıyla nitelendirmesidir. Kaptan'a göre mülksüz demek "varsıllar hak ettiklerinden daha fazlasını elde edebilsinler diye varlık sahibi olma hakları gasp edilenler"dir (Şafak 2014: 115).

İskender romanında örneklerine sıkça rastlanacağı üzere Doğulu figürlerde dikkat çeken ve romanın başat karakteri olan İskender'in annesini öldürerek işlediği töre cinayeti ile uç noktaya varan eril zihniyet, Batılı'nın Doğu'yu tanımlamak için kullandığı bir malzeme niteliği ile karşımıza çıkar. Kendi sınırları içerisinde sergilenen bu malzemeden hareketle öteleyen ve tektipleyen bir bakışla eril zihniyetli bir Doğu imgesi üreten Batı, bu imge vasıtasıyla Doğu üzerinde yetke kuran bir Batı söylemi geliştirir.

İskender'de erkeğin yüceltildiği kadının ise erkek karşısında aşağı bir konuma yerleştirildiği söz konusu zihniyetin yansımaları salt erkeğin kadına değil kadının hemcinsine bakışı üzerinden de sergilenir ve romanda namus odaklı bir söylem biçimi ekseninde kadın değersizleştirilir. Örneğin Âdem kendisi de bakir olmadığı halde Cemile'nin bakireliğinden şüphe duyduğu için onunla evlenmekten vazgeçer (Şafak 2014: 211). Pembe'yi güzelliği dolayısıyla güvenilmez bulan Tarık, kardeşinin böyle bir kadınla evlenmesine sıcak bakmaz; çünkü ona göre çekici kadın tekinsiz kadın demektir (Şafak 2014: 221). Romanda İskender'in işlediği cinayette amcası önemli bir rol oynar. Annesinin bir adamla buluştuğunu İskender'e söyleyip aile namusu üzerine nutuklar atarak onu dolduruşa getiren Tarık'ın kendisidir (Şafak 2014: 363). Naze'ye göre namus kadının zırhı olup bu zırh kaybedildiğinde kadının bakır akçe kadar kıymeti kalmaz (Şafak 2014: 66). Bu bağlamda yaşları dokuzla yirmi arasında değişen sekiz kardeşten en büyüğü olan ve köye gelen bir sağlık görevlisine tutulup onunla kaçan Hediye'nin eve geri döndüğünde namus uğruna babası Berzo'nun kararıyla asılması dikkat çekicidir. Pembe Kader ile Cemile Yeter'in doğduğu diyarlarda "şeref" erkeklere, "ar" ise kadınlara atfedilen bir niteliktir. Şeref ve haysiyet erkeklere mahsus olup bu isim yalnızca "yaşlılara, orta yaşlılara, gençlere, hatta ağzı süt kokan oğlanlara verilebilecek bir isimken kadınlarda onur yoktur, onların kısmetine düşen kelime "ar"dır. (Şafak 2014: 66). Bu bağlamda anlatıda Naze aracılığıyla kadın ile erkeğin mukayese edildiği şu pasaj dikkat çekicidir:

"Kadın kısmı incecik, ak patiskadan yapılmıştır" diye devam etmiş Naze. Erkeğin kumaşıyla kalın ve koyu renkliymiş. Yaradan böyle yaratmış: Birini diğerine üstün kulmuş. Niye böyle yaptığına fanilerin akli ermezmiş; o yüzden soru sormamak en iyisiymiş. Beyazın üstünde en ufak kir bile gözden kaçmazken siyah zemin leke göstermezmiş. Aynı şekilde, alnuna leke sürülen kadınlar hemen fark

edilir, tıpkı kabuğun danelerden sıyrıldığı gibi ayırmış diğerlerinden. Yani bir bakire kendini bir erkeğe verdiği de olsa- her şeyini kaybedermiş ama erkeğe hiçbir şeycik olmamış." (Şafak 2014: 66)

Romanda yukarıda örnekleri sergilenen eril zihniyet Batı'nın ürettiği Doğu modelinde baz aldığı temel ölçüttür. Anlatıda bu ölçütten hareketle Batı'nın Doğu'yu nasıl tanımladığı sergilenir. Bu bağlamda İskender'in işlediği töre cinayetini konu edinen The Times'daki haber metni Doğulu'ya ithafen ötekileştirici ve yargılayıcı ifadeler içeren söylemi ile dikkat çeker. Haberde bunun Avrupa'da yaşanan ne ilk ne de son vaka olduğu üzerinde durularak (Şafak 2014: 84) bazı topluluklarda ailenin şerefi bireylerin mutuluğunun ve iyiliğinin üstünde tutulduğu bu tür olayların modern toplumun içinde kanser gibi büyüyeceği ifade edilir (Şafak 2014: 85). Burada sözü edilen "bazı topluluklar"ın İngiltere'de ikamet eden "Türkler"e, "modern toplum"un ise "İngilizler"e gönderme yaptığı açıktır. Romanda İskender'i hapisanede iken ziyarete gelen ve ona yalnızca ailesinin hikâyesini anlamak ve bu konuda yazarak toplumsal duyarlılığı artırmak istediğini söyleyen gazeteci İskender ile ilgili kaleme aldığı makalede onu "*Ortadoğu'ya özgü ataerkil geleneğin tipik örneği*" (Şafak 2014: 180) olarak nitelendirir. Hakkında yapılan çalışmalar ve tezler bulunduğunu ileri süren İskender'in anlatıda sözünü ettiği politikacı da bu bağlamda dikkat çekicidir. Bu politikacı İskender'i göçmenlerin Avrupa uygarlığının temel ilkeleriyle uyum sağlayamadığının canlı ispatı olarak değerlendirmiş (Şafak 2014: 180) ve böylece eril zihniyetli bir Doğu imgesini tektipleştirerek bu imgeyi tüm Müslümanlara atfedici bir tutum sergilemiştir.

İskender romanında Doğu ile Batı arasındaki diyalektik ilişkide ötekileştirici ve tektipleştirici bir tutumla edilgen bir nesneye dönüştürülen Doğu, hakkında ürettiği söylemlerle kendi üzerinde hâkimiyet kuran "hükmedici" bir Batı modeli ile karşı karşıya bırakılır. Romanda Batılı'nın sergilediği ötekileştirici tutumun Doğulu'da bir yabancılık, dışlanmışlık ve soyutlanma hissi doğurduğu, Doğulu'nun bu hisle kendisini Batı'nın ölçütlerine göre tanımlanmış bir nesne olarak gördüğü dikkat çeker. Anlatı Doğulu'nun bu yönünü işaret eden örnekler bakımından zengindir. Sözgelimi Âdem Londra'ya geleli sekiz yıl olmasına rağmen İngilizler'in güvenine mazhar olmak şöyle dursun kendisini hala yabancı ve orada fazlalık olarak hissetmekte (Şafak 2014: 350), İskender ise İngiltere'de bir göçmen olarak yüz yüze geldiği öteleyen tutumun boyut ve mahiyetini gözler önüne sermektedir. Irkçılığın İngiltere'de her zaman kibarca inceden inceden yapıldığını dile getiren İskender, İngiltere'deki yabancı düşmanlığının onu her seferinde bu yönüyle hazırlıksız yakaladığını belirtir (Şafak 2014: 184). İskender'e göre İngilizler'in amacı kendilerinden olmayanla ilgilenmek değil onları kendi belirledikleri şablonlara uydurmaktır (Şafak 2014: 180). İskender annesi ile kendisinin Batılı'nın oluşturduğu bu şablonda Batılı erkçe kullanılan bir

vakadan ibaret olduğunun bilincindedir. Onu kahraman olarak addeden gençlerden onunla evlenmek isteyen kadınlara ve aşırı dindarlara kadar pek çok kesimden insanın kendisiyle ilgilendiğini dile getiren İskender, bu ilgide Batı'nın ötekileyici ve tektipleyci söylem biçiminin etkisini şu cümlelerle açığa vurur:

"...Sorsan, fikirlerinin bütün insanlık için olduğunu söylerler ama onlara azıcık ters düşmeyegör, anında seni dışlamaya hazırlar. Yine de benim gibilere nazik davranırlar. Günahkarız çünkü; bizi doğru yola getirip bu sayede Tanrı'nın gözüne girmek isterler. Hakikaten iyilik etmek değil çoğunun derdi, sadece cenmete giriş için puan toplamak. Bizi bu yüzden severler; biz, yani dünyanın pislikleri –katiller, hırsızlar, orospular, ahlaksızlar. Simsiyah bir kumaşız ya; yanımızda cevher gibi parlayacaklar sanki." (Şafak 2014: 180)

SONUÇ

İskender romanının Doğu-Batı diyalektiği bağlamında bir okumaya tabi tutulduğu bu bildiride Doğu ile Batı'nın karşı karşıya getirildiği bir anlatı atmosferinde bu iki kültürel dokunun birbirine bakışı ve birbirini tanımlayış biçimi saptanmıştır. Sonuçta Batı'nın ötekileştirici ve tektipleştirici bir edimle eril bir niteliği olan Doğu zihniyetini kendi lehine işleyen bir malzemeye çevirdiği ve Doğu'ya dair ürettiği din ve ataerkil yapı odaklı çeşitli söylem biçimleri ile karşıt bir Doğu imgesi yaratarak Doğu üzerinde hâkimiyet kurduğu; Doğu'nun ise hakkında üretilen söylem biçimlerinin bir nesnesi olarak pasif duruşunu koruduğu görülmüştür. Dolayısıyla romanda kültürler arası etkileşimin doğurduğu söylem biçimlerinin bir kültürün bir başka kültürü hâkimiyet altına almasında oynadığı etkin rol açığa çıkarılmış ve Elif Şafak'ın anlatıda yer verdiği bu söylem biçimleri ile Batı'yı Doğu'ya üstün kıldığı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

AKGÜN, Müge (2012.06.29). "Kelime Eskimez... Olsa Olsa Yaşlanır". http://kitap.radikal.com.tr/makale/haber/kelime_eskimez_olsa_olsa_yaslanir-62806 [04.08.2016].

AYGÜNDÜZ, Filiz (2011). "Elif Şafak İskender'i Nasıl Yazdı?". *Milliyet Kitap* (70): 4-6.

ÇAMÖZÜ, Funda (2012.04.17). "Benimki Sürekli Öğrencilik Hali' Elif Şafak ile Annelikten Yazarlığa Uzanan Keyifli Söyleşi". http://www.hurriyettaile.com/sizin-icin/tv-magazin/benimki-surekli-ogrencilik-hali_6759.html [04.08.2016].

ŞAFAK, Elif (2014). *İskender*. İstanbul: Doğan Yay.